

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА  
ФАКУЛЬТЕТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ, ПСИХОЛОГІЇ  
І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ  
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**Кваліфікаційна робота  
(магістра)**

**з теми: «СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АДАПТАЦІЇ  
ПІДЛІТКІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ КОЛЕКТИВІ»**

Виконала: студентка 2 курсу  
Ps1-M20 групи  
спеціальності 053 Психологія  
(денна форма навчання)  
**Секрет Антоніна Олегівна**

Керівник:  
**Онуфрієва Ліана Анатоліївна,**  
доктор психологічних наук,  
професор, завідувач кафедри  
загальної та практичної психології

Рецензент:  
**Чайковська Оксана Миколаївна,**  
кандидат психологічних наук,  
доцент, доцент кафедри  
загальної та практичної  
психології

## ЗМІСТ

|  |           |
|--|-----------|
| <b>ВСТУП .....</b>   | <b>3</b>  |
| <b>РОЗДІЛ I. ОСОБИСТІТЬ ПІДЛІТКА У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ КОЛЕКТИВІ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ .....</b>                         | <b>10</b> |
| 1.1. Основні закономірності процесу соціально-психологічної адаптації підлітків у навчально-виховному колективі .....              | 10        |
| 1.2. Генеза особистості підлітка в умовах навчально-виховного колективу .....  | 15        |
| Висновки до розділу 1 .....  | 24        |
| <b>РОЗДІЛ II. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ПІДЛІТКІВ У СОЦІУМІ .....</b>   | <b>26</b> |
| 2.1. Соціально-психологічна адаптація підлітків як трансформація нового досвіду .....  | 26        |
| 2.2. Просоціальна поведінка як здатність до особистісної саморегуляції .....   | 33        |
| Висновки до розділу 2 .....  | 42        |
| <b>РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ АДАПТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ КОЛЕКТИВІ.....</b> | <b>43</b> |
| 3.1. Організація та методичне забезпечення дослідження .....   | 43        |
| 3.2. Результати дослідження та їх аналіз.....  | 44        |
| Висновки до розділу 3 .....  | 56        |
| <b>ВИСНОВКИ.....</b>   | <b>57</b> |
| <b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>   | <b>60</b> |

## ВСТУП

**Актуальність дослідження.** Соціальна адаптація особистості завжди перебуває у фокусі особливої уваги суспільства. Водночас те, що український соціум переживає перехідний період свого розвитку, зумовлює виникнення чимало негативних явищ, які ускладнюють процес соціальної адаптації особистості і викликають його порушення – соціальну ізоляцію. Зазначені негативні тенденції яскраво проявляються у підлітковому віці, який є сам по собі критичним з погляду онтогенетичних психофізіологічних змін. Тому однією із нагальних проблем як самого індивіда, так і соціуму є пошук ефективних шляхів подолання соціальної ізоляції в цілому і дезадаптивної самоорганізації підлітка зокрема, а відтак і тих чинників, котрі детермінують виникнення цього феномену.

Основним чинником, що формує найпоширеніші ціннісні орієнтації, є суспільство. Кожний етап у розвитку суспільства характеризується своєю системою цінностей визначається найбільш поширеною їх ієрархією, яка виступає щодо індивіда як нормативне, з якою він має співвіднести свої особистісні цінності. Соціальні зміни зумовлюють і перегляд набору базових життєвих цінностей. Вирішення питання про те, як суспільні цінності перетворюються в особисті є актуальним на сучасному етапі розвитку суспільних відносин.

Специфічним проявом соціалізації сучасних підлітків є перебування у складі субкультур, які відображають кризові явища суспільства та, водночас, є простором, що заміщує підлітку взаємодію в сім'ї, школі, дружніх стосунках. Зважаючи на переважаючу роль неформальної взаємодії у розвитку якісно нового рівня ціннісно-сміслової сфери у підлітків, вивчення різних аспектів впливу активності в неформальних об'єднаннях на становлення особистості загалом, та формування різних рівнів ціннісно-сміслової сфери зокрема, вимагає емпіричного осягнення.

Проблемі сутності ціннісно-сміслової сфери присвячені роботи Б.С. Братуся, Ф.Є. Василюка, В. К. Вілюнаса, З.С. Карпенко, Д.О. Леонтєва, Г.К. Радчук; вплив чинників оточуючого середовища на формування ціннісно-сміслової сфери особистості представлений у працях таких вчених, як С.С. Бубнова, Д.О. Леонтєв, В.Ф. Петренко, М.С. Яницький; специфіка ціннісних орієнтацій молоді висвітлена в дослідженнях І.С. Булах, А.М. Большакової, Ю.М. Сошиної. Якісно новий рівень розуміння специфіки ціннісно-сміслової сфери, у тому числі і в підлітковому віці, можливий за умови розгляду не розрізнених її аспектів, а з точки зору цілісного функціонування психіки, що відображено в понятті «ціннісно-сміслова свідомість». Психологічний зміст даного феномену представлений у працях Н.Ю. Баруліної, Н.В. Дьяченко, З.С. Карпенко, О.Л. Музики, з урахуванням поглядів на діалогічну природу свідомості – В.П. Зінченка, О.М. Леонтєва та С.Л. Рубінштейна.

Особливості розвитку психіки підлітка висвітлені у працях Л.І. Божович, І.С. Булах, Л.С. Виготського, Д.Б. Ельконіна, І.С. Кона, В.П. Кутішенко, В.Ф. Моргуна, М.В. Савчина, К.В. Седих. Наукові погляди на закономірності міжособистісної взаємодії представлені в працях Г.М. Андрєєвої, В.Л. Зливкова, Н.В. Куніциної, Л.Е. Орбан-Лембрик. Проблема специфіки неформальних груп представлена у працях І.П. Башкатова, О.О. Блискун, Ю.О. Бохонкова, Л.М. Завацької, Л.Д. Заграй, Г.В. Католик, С.І. Левікової, Н.І. Яворської та інших.

Аналіз актуальності та стану розробленості проблеми міжособистісної взаємодії в неформальних об'єднаннях як чинника розвитку ціннісно-сміслової свідомості підлітків в психолого-педагогічній науці та практиці обумовлює необхідність вирішення протиріч між постійно зростаючою кількістю неформальних об'єднань у світі та відсутністю наукового опису їх впливу на особистість підліткового віку; між наявністю досліджень окремих аспектів психічного підлітків-неформалів та відсутністю системного розуміння психічного

життя молоді особистості неформала; між наявністю впливу взаємодії людини з соціумом на формування ціннісно-сміслової сфери особистості і недостатньою представленістю впливу субкультури на ціннісно-сміслову свідомість підлітків у сучасних наукових дослідженнях.

Вивченню специфіки психічного розвитку депривованих дітей присвячено низку досліджень вітчизняних учених (М. Алексєєва, В. Васютинський, Л. Виговська, Д. Гошовська, Я. Гошовський, Н. Карасьова, Н. Максимова, Л. Осьмак та ін.), в яких встановлено істотні деформації підлітків як наслідок перебування в умовах різновидової психічної депривації та через нестачу просоціальних сімейно-родинних орієнтирів і позитивних моделей успішної й оптимістичної життєдіяльності. Режим депривації виступає потужною перепорою, гальмуючи самоусвідомлення підлітком власного «Я», призводячи до звуження його політропності, обмеження різнобічних і тісних зв'язків з навколишніми людьми, впливає на функціонально-семантичне наповнення діяльності, спонукає до ускладненого й нестабільного розвитку.

Зростання в сучасних умовах чисельності учнів підліткового віку, схильних до ізоляції, недостатнє дослідження у науковій літературі поняття «шкільна дезадаптація підлітків», необхідність його вивчення і аналізу, з'ясування зовнішніх (соціальних) та внутрішніх (психологічних) передумов виникнення даного феномену, виокремлення оптимальних психолого-педагогічних напрямів профілактики привернуло нашу увагу.

**Об'єкт** дослідження – адаптація учнів підліткового віку у навчально-виховному колективі.

**Предмет** дослідження – соціально-психологічні засади адаптації підлітків.

**Мета** – дослідити соціально-психологічні чинники адаптації підлітків у навчально-виховному колективі.

Для досягнення поставленої мети передувало вирішення таких **завдань** дослідження:

1) здійснити аналіз вітчизняних та зарубіжних досліджень з означеної проблеми;

2) систематизувати теоретико-експериментальні дослідження соціально-психологічних чинників адаптації підлітків у навчально-виховному колективі;

3) підібрати психодіагностичний інструментарій для проведення дослідження соціально-психологічних чинників адаптації підлітків у навчально-виховному колективі;

4) експериментально дослідити соціально-психологічні чинники адаптації підлітків у навчально-виховному колективі.

**Теоретико-методологічною базою дослідження стали:** принцип системно-особистісного підходу у вивченні психічних явищ (Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, А.В. Петровський); положення про зв'язок інтрапсихічних особливостей особистості з умовами її соціального буття (В.П. Зінченко, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн); положення про комунікативну природу свідомості (М.М. Бахтін, В.П. Зінченко, М.К. Мамардашвілі); погляди на природу ціннісно-сміслової свідомості особистості (Н.Ю. Баруліна, Н.В. Дьяченко, З.С. Карпенко, Л.О. Музика, Г.К. Радчук); погляди на становлення різних аспектів свідомості особистості в умовах навчання і виховання (Л.В. Дзюбка, О.М. Лозова, В.Р. Міляєва, Л.І. Подшивайлова, О.А. Столярчук, О.В. Савицька); положення про специфіку міжособистісної взаємодії як вагомого процесу в умовах цілеспрямованого та стихійного розвитку особистості (Г.М. Андрєєва, О.Є. Блинова, Я.О. Гошовський, Н.М. Дятленко, В.Л. Зливков, О.О. Музика, Л.Е. Орбан-Лембрик, В.В. Москаленко, Ю.Ю. Савченко, Т.В. Скрипник, Д.Б. Ельконін); основні вектори становлення особистості підлітка (Л.І. Божович, І.С. Булах, Л.В. Долинська, І.С. Кон, С.Б. Кузікова, В.П. Кутішенко, О.П. Сергєєнкова, О.В. Скрипченко, Т.Б. Хомуленко, В.М. Шмаргун); положення про значну роль активності в субкультурах на становлення молоді особистості (І.П.

Башкатов, Л.М. Завацька, Л.Д. Заграй, І.С. Кон, В.А. Лабунська, С.І. Левікова, В.М. Розін, К.В. Седих, Н.І. Яворська).

**Методи та методики дослідження.** З метою дослідження соціально-психологічних чинників адаптації підлітків у навчально-виховному колективі було використано «Тест шкільної тривожності Філіпса», методи емпіричного дослідження, методи математичного аналізу та інтерпретації отриманих результатів.

**База дослідження.** Дослідження проводилося впродовж грудня 2020 року – березня 2021 року у Херсонській загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів №55. Дослідження проводилося з учнями третіх, четвертих класів початкової школи та учнями п'ятих, шостих класів основної школи. Вибірку досліджуваних склали 224 учні.

**Наукова новизна.** За результатами дослідження теоретично обґрунтовано та експериментально встановлено особливості вікових та особистісних характеристик соціально-психологічних чинників адаптації підлітків у навчально-виховному колективі, які корелюють із розвитком спрямованості особистості, самосвідомості, індивідуальними особливостями та взаємодіють із зовнішніми факторами (особливості середовища, групи, мотивів та ін.).

**Теоретичне значення.** У результаті теоретичного дослідження поглиблено психологічні знання про детермінацію соціально-психологічних чинників адаптації підлітків у навчально-виховному колективі, визначенні психолого-педагогічних напрямів профілактики феномену шкільної дезадаптації та ізоляції.

**Практичне значення.** Результати дослідження можуть бути використаними у практичній діяльності шкільного психолога, соціального педагога та ін.

**Апробація та впровадження результатів.** Основні результати дослідження доповідались та отримали схвалення на таких міжнародних конференціях: на звітній науковій конференції студентів і магістрантів за

підсумками НДРС у 2020-2021 навчальному році зі спеціальності 053 «Психологія» (Кам'янець-Подільський, 05-06 жовтня 2021 р.), на VI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» на пошану професора А.І. Шинкарюка та до 102 річниці заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (27 жовтня 2020 р., м. Кам'янець-Подільський), на VI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (Кам'янець-Подільський, 19 листопада 2020 р.), на VI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (Кам'янець-Подільський, 15 лютого 2021 р.), на XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2021 р.), на VII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» на пошану професора А.І. Шинкарюка (26 жовтня 2021 р., м. Кам'янець-Подільський), на VII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (Кам'янець-Подільський, 17 листопада 2021 р.) та знайшли своє відображення у публікаціях автора.

### **Публікації.**

Секрет А.О. Особливості соціально-психологічної адаптації підлітків у колективі. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин: Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції, 23 квітня 2021 р. / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2021. С. 178–182.*



Секрет А.О. Соціально-психологічні чинники адаптації підлітків у навчально-виховному колективі. *Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи (на пошану професора Шинкарюка А.І.): Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, 26 жовтня 2021 р.* / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : ФОП Гордукова І.Є., 2021. С. 108–111.

**Структура та обсяг кваліфікаційної роботи.** Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, 8 рисунків, списку використаних джерел, який нараховує 109 джерело.

## ВИСНОВКИ

За результатами теоретичного аналізу встановлено, що проблема соціально-психологічних чинників адаптації підлітків у навчальному колективі цікавить багатьох вітчизняних та українських дослідників, та є комплексною міждисциплінарною проблемою.

У результаті теоретико-методологічного дослідження констатовано соціально-психологічні чинники адаптації: рівень соціалізації та психологічної готовності підлітків; рівень соціально-економічного розвитку і забезпечення; особливості міжособистісної взаємодія; активність особистості підлітка чи його ізольованість; сімейні та особистісні цінності та життєві пріоритети аутсайдерів.

Процес соціально-психологічної адаптації підлітків у навчально-виховному колективі має свої особливості та відрізняється від адаптації дітей у шкільному колективі, де дитина має перебувати і навчатись іноді всупереч своїм бажанням, та інтересам. Творчий колектив у цьому випадку є середовищем, в якому дитина може компенсувати невдачі в навчанні досягненнями в творчості.

Наше бачення соціально-психологічної адаптації підлітків у навчально-виховному колективі базується на чинних у психології положеннях про соціально-психологічну адаптацію та психологічні особливості розвитку дітей цього вікового періоду, а також особливості роботи колективів художньої самодіяльності.

Теоретичний аналіз уможлиблює нам стверджувати, що соціально-психологічна адаптація підлітків у навчально-виховному колективі розуміється як пристосування особи до умов нового соціально-психологічного простору, залучення до норм, цінностей та цілей діяльності нової соціальної групи, це і процес, і результат.

До структури соціально-психологічної адаптації підлітків входять дві взаємопов'язані складові: дитина зі своїми особистісними якостями, здібностями та потребами: у *самореалізації*, що є здійсненням

особистісних можливостей «Я» і сприяє розвитку позитивного «Я-образу», самооцінки, рівня домагань; у *компенсуванні невдач* в інших сферах (зокрема компенсації шкільних невдач досягненнями в творчій діяльності).

Адаптивний період учнів п'ятого класу до навчання в основній школі має чіткі ознаки деструкції адаптації потреби досягнення успіху у школярів із низьким рівнем навчальних досягнень. Аналіз мікрогенетичних тенденцій адаптації підлітків у навчальному колективі досягнення успіху в шестикласників із різним рівнем навчальних досягнень показав, що генералізованою особливістю є ідентичність рангової супідрядності рівнів адаптації підлітків у навчальному колективі як високого, так середнього і низького рівнів навчальних досягнень. З огляду на ці дані постає проблема необхідності простеження динаміки адаптації підлітків у навчальному колективі потреби досягнення успіху на наступних етапах навчання учнів підліткового та старшого шкільного віку.

Встановлені особливості адаптації підлітків у навчальному колективі потреби досягнення успіху та її деструкції вимагають розробки системи корекційно-розвивальних впливів із метою нівелювання деструктивного стану фрустрації під час соціально-психологічної адаптації підлітків у навчально-виховному колективі та забезпечення ефективної адаптації підлітків у навчальному колективі та продуктивного психологічного супроводу особистісного розвитку школяра в освітньому середовищі у межах навчально-виховного колективу.

За результатами експериментального дослідження з'ясовано соціально-психологічні чинники адаптації особистості підлітка в навчально-виховному колективі: особливості психологічного захисту особистості. Можемо резюмувати, що основними факторами, які визначають соціально-психологічну адаптацію є: навчальна мотивація на новому етапі розвитку і життєдіяльності: рівень соціальної і психологічної

готовності підлітка до спільної взаємодії та взаємної поваги в учнівському колективі; здатність до комунікації, повага до членів учнівського колективу; особливості родинного виховання та цінностей особистості; особливостей спілкування і взаємодії із вчителем та вчителя з учнями; пріоритети життєвої перспективи; рівень інтелектуального розвитку тощо. Отже, виховання сьогодні – це процес із чималою кількістю невідомих, яких кожен день стає дедалі більше. Проте сподіваємось, що лише спільна взаємодія та розуміння важливості цієї соціально-психологічної проблеми учителів, вихователів, батьків, психологів уможливить допомогти дитині успішно адаптуватися до нових «шкільних» умов, вільно рости та розвиватись у сприятливих соціально-психологічних умовах, а слово «школа» ідентифікуватиметься у них лише із найкращими друзями і вчителями та викликатиме у неї лише позитивні емоції з бажанням жити, пізнавати, розвиватись, прагнути до пізнання нового.

Перспективи подальшого дослідження передбачатиме з'ясування макrogenетичних тенденції становлення адаптації підлітків у навчальному колективі потреби досягнення успіху в учнів із різними навчальними досягненнями на певних етапах онтогенезу.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова К.А. Стратегия жизни. Москва : Мысль, 1991. 299 с.
2. Агеев В.С. Психология межгрупповых отношений. Москва : МГУ, 1989.
3. Адлер А. Индивидуальная теория личности. Санкт-Петербург : Питер Пресс, 1997. 608с.
4. Александровский Ю.А. Состояния психической дезадаптации и их компенсация (пограничные нервно-психические расстройства). Москва, 1976. 272 с.
5. Алексеева Л.С. Бездомные как объект социальной дискредитации. Социс. 2003. №9. С. 52–61.
6. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. Ленинград : ЛГУ, 1969.
7. Андреева Г.М. Социальная психология. Учебник для высших учебных заведений. Москва : Аспект Пресс, 2000. 376 с.
8. Анисимова О.М. Самопонимание – важнейший аспект субъектности. *Человек, субъект, личность в современной психологии: Материалы Международной конференции, посвященной 80-летию А.В. Брушлинского. Том 2.* / Отв. ред. А.Л. Журавлев, Е.А. Сергиенко. Москва : Изд-во ИП РАН, 2013. С. 121-124.
9. Аргайл М. Психология счастья. Москва : Прогресс, 1990.
10. Асмолов А. Г. Психология личности. Москва : Изд-во МГУ, 1990. 367 с.
11. Балл Г.О. Діалогічні універсалії сучасного гуманізму. *Гуманітарні науки.* 2001. № 1. С.15–24.
12. Балл Г.О., Бургин М.С. Анализ психологических воздействий и его педагогическое значение. *Вопросы психологии.* 1994. №4. С.19–25.
13. Бевз Г., Дорошенко О. Вплив деприваційних чинників на психічний

- розвиток дитини. *Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України* / За ред. Максименка С.Д. Київ, 2003, Т.V, Ч.5. С.25–34.
14. Белинская Е.П., Тихомандрицкая О.А. Социальная психология личности. Москва, 2001. 89 с.
  15. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая интеграция. Бессознательное. Новочеркасск, 1994. Т.1. 200 с.
  16. Березин Ф.Б., Мирошников МП., Соколова Е.Д. Методика многостороннего исследования личности (структура, основы интерпретации, некоторые области применения). Москва : «Фояиум», 1994. 175с.
  17. Блискун О.О. До проблеми психологічних принципів поведінки людини (генетико-моделюючий підхід С. Максименка). *Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. № 2 (34). С. 34–42.*
  18. Блискун О.О. Соціальний статус молоді та її психосоціальний розвиток. *Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. № 3 (38). Т. 2. С. 345–351.*
  19. Блискун О.О. Дослідження проблем сучасної молоді: соціологічні та психологічні аспекти. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т. IX, Вип. 13. Київ ; Ніжин : ПП Лисенко, 2020. С. 26–37.*
  20. Блискун О.О., Пелешенко О.В. Психологічні особливості комплексної реабілітації молоді «групи ризику». *Perspectives of world science and education. Series : Psychology, Sociology, Political Science. Vol. 2. Osaka : CPN Publishing Group, 2019. P. 87–96.*

21. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека. Ленинград : Изд-воЛГУ, 1988. 270 с.
22. Брушлинский А.В. Проблемы психологии субъекта. Москва : Изд-во ИП РАН, 1994. 238с.
23. Василюк Ф.Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций). Москва : Изд-во Моск. Ун-та, 1984. 200 с.
24. Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6 т. Москва Педагогика, 1982. Т. 5. 368с.
25. Георгиевский А.Б. Эволюция адаптации: историко-методологическое исследование. Ленинград, 1989, С.27–67.
26. Гошовський Я. Ресоціалізація депривованої особистості. Монографія. Дрогобич : Коло, 2008. 480 с.
27. Гошовський Я. Крос-культурне дослідження депривованої особистості. *Наука і освіта. Спецвипуск. Психологія особистості: досвід минулого – погляд у майбутнє*. 2004а. № 6-7. С.65–67.
28. Гошовський Я. Депривація простору як соціально-психологічна проблема. *Психологічні перспективи*. Випуск 7. 2005а. С. 102–110.
29. Гошовський Я. Екстремальна депривація у контексті актуальної соціально-психологічної проблематики. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України*. / за ред. акад. С.Д. Максименка. Київ, 2005б, том 7, випуск 6. С.98–107.
30. Гошовський Я. Комунікативна депривація у субкультурі блокованого спілкування вихованців закритих установ. *Психологічні перспективи*. Випуск 8. 2006. С.130–137.
31. Гошовський Я. Крос-культурне дослідження депривованої особистості. *Наука і освіта. Спецвипуск. Психологія особистості: досвід минулого – погляд у майбутнє*. 2004б. № 6-7. С.65–67.
32. Гошовський Я. Медіум-тренінг як технологія генетичної

- психології в ресоціалізації депривованої особистості. *Проблеми гуманітарних наук : Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич : НВЦ «Каменярь», 2004в. Випуск 13. Психологія. С.73–84.
33. Гошовський Я. Особливості ресоціалізації депривованої людини в сучасній Україні. *Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. / за ред. С.Д. Максименка. Київ, 2004г, Т.VI, випуск 3. С.114–121.
34. Гуляс І.А. Життєвий успіх як соціально-психологічний феномен. *Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. 41. С. 69-78. DOI10.32626/2227-6246.2018-41.69-78
35. Дригус М. Т. Концептуальні парадигми самоефективності особистості. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Київ : Видавництво «Фенікс», 2017. Т XII. Психологія творчості. 23. С. 88-97.
36. Дригус М.Т. Проблема особистісної ефективності у контексті наукової спадщини Г.С. Костюка. *Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Вип. 33. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. С. 148–161.
37. Заїка Є.В., Зімовін О.І. Рефлексивність особистості як предмет психологічного пізнання. *Психологія і суспільство*. 2014. №. 2. С. 90–97.



38. Козуб Я.В. Специфіка ставлення до навчання у встигаючих та невстигаючих студентів з домінуванням різних видів мотивації досягнення. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*, 2016. №32. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. С. 218–234.
39. Кондратенко Л.О. Проблеми первинної шкільної неспішності в історії вітчизняної психології : автореф. дис. ... д-ра. психол. наук : 19.00.01. Київ. 2018. 43 с.
40. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л.М. Проколієнко. Київ : Радянська школа, 1989. 608 с.
41. Максименко С.Д. Особистість: прогноз розвитку і життєвий шлях. *Психологічне опосередкування педагогічних впливів на розвиток особистісної активності в освітньому просторі*: метод. реком. / С.Д. Максименко [та ін.]; Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2008. С. 4–35.
42. Мусіяка Н.І. Розвиток творчого мислення як особистісної детермінанти навчальних досягнень молодших школярів. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*, 2018. №41 41. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2018. С. 205–217. DOI10.32626/2227-6246.2018-41.205–217
43. Нова українська школа: порадник для вчителя / під заг. ред. Н.М. Бібік. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
44. Ващенко І.В., Онуфрієва Л.А. Концептуальні межі поняття копінг-стратегій особистості у психології. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*, 2018. № 41. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2018. С. 228–239. DOI: 10.32626/2227-6246.2018-41.228–239
45. Дружинин В.Н. Экспериментальная психология: Учебное пособие. Москва : ИНФРА-М, 1997. С.164–165.

46. Кон И.С. Постоянство и изменчивость личности. *Психологический журнал*, Т.8, №4,1987. С. 126–137.
47. Корчакова Н.В. Захист іншого як особливий різновид просоціальної поведінки. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*, 2016, 32. 234–244.
48. Кричевский Р.Л., Дубовская Е.М. Социальная психология малой группы. Москва,2001. 318с.
49. Лангмейер И., Матейчек З. Психическая депривация в детском возрасте; пер. Г.А. Овсянникова. Изд. 1-е русск. Прага: ЧССР : Авиценум. Медицинское издательство, 1984. 334 с.
50. Лишенные родительского попечительства: [хрестоматия, учебное пособие для студентов педагогических институтов] / ред.-сост.: В.С. Мухина. Москва : Просвещение, 1991. 223 с.
51. Левин К. Типы конфликтов. Психология личности. Тексты / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузыряя.: Пер. с англ. Москва, 1982. С. 93–97.
52. Леонтьев В.Г. Психологические механизмы мотивации. Новосибирск, 1992. 216 с.
53. Максименко С.Д. *Генеза здійснення особистості*. Київ : Видавництво ТОВ “КММ”, 2006. 240 с/
54. Максименко С.Д. Психологічні механізми становлення та здійснення особистості. *Проблеми сучасної психології*: Збірник наукових праць Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам’янець-Подільський : Аксіома, 2011. 11. С. 3-11.
55. Максименко С.Д. Механізми розвитку особистості. *Проблеми сучасної психології*: Збірник наукових праць Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред.

- С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2018. 40. С. 7-23. DOI10.32626/2227-6246.2018-40.7-23
56. Маслоу А. Мотивация и личность. Теория человеческой мотивации. Санкт-Петербург : Евразия, 1999. С.77–105.
57. Медведев В.И. О проблеме адаптации. Компоненты адаптационного процесса. Москва, 1994. С. 3–16.
58. Мухина В.С. Психологическая помощь детям, воспитывающимся в учреждениях интернатного типа. *Вопросы психологии*. 1989. № 1. С.32–39.
59. Мясищев В.Н. Личность и невроз. Ленинград, 1960.
60. Надирашвили Ш.А. Понятие установки в общественной и социальной психологии. Тбилиси : Мецниереба, 1974. 59 с.
61. Наумова Н.Ф. Социологические и психологические аспекты целенаправленного поведения. Москва, 1988. С.129–134.
62. Никольская И.М., Грановская Р.М. Психологическая защита у детей. Санкт-Петербург : Речь, 2001. 507с.
- 63.Павелків Р.В., Корчакова Н.В. Просоціальний розвиток особистості. Рівне : Вид. О. Зень, 2013. 425 с.
- 64.Превенція агресивності та насилля в освітньому середовищі : [методичні рекомендації] / [О. Ю. Дроздов, Л. В. Живолуп, О. В. Ніжинська, Я. В.Сухенко] ; за ред. Я. В. Сухенко. Полтава : ПОППО, 2011. 80 с.
65. Панчук Н.П. Ціннісні орієнтації як показник соціалізації студента в процесі професійної підготовки. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*, 2017, 38, 314–324.
- 66.Папуча М.В. Суб'єктність учіння як психологічна проблема. *Психолого-педагогічні умови розвитку особистісної активності в освітньому просторі*: монографія. [С.Д. Максименко та ін.]; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2008. С. 344–370.

67. Парсонс Т. Система современных обществ. Пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева. Под ред. М. С. Ковалевой. Москва : Аспект Пресс, 1997. 288с.
68. Петровский А.А. Личность, деятельность, коллектив. Москва, 1982. 231 с.
69. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. Москва : Просвещение, 1969. 659 с.
70. Платонов К.К. Система психологии и теории отражения. Москва : Наука, 1982, 809 с.
71. Практикум по возрастной психологии: учебн. пособие / под ред. Л.А. Головей. Е.Ф. Рыбалко. Санкт-Петербург : Речь, 2002. 694 с.
72. Прихожан А.М., Толстых. Н.Н. Дети без семьи. Москва : Педагогика, 1990. 160 с.
73. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога: учеб. пособие: В 2 кн. Москва : Изд-во ВЛАДОС, 2003. Кн. 1: Система работы психолога с детьми разного возраста. 384 с.
74. Селье Г. Очерки об адаптационном синдроме. Пер. с англ. Москва, 1960. 254 с.
75. Собчик Л.Н. Стандартизированный многофакторный метод исследования личности. Методическое руководство. Москва, 1990. 75 с.
76. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. Москва, 1992. С.297–373.
77. Становлення особистості школярів з різними навчальними досягненнями в онтогенетичному просторі : монографія / за ред. М.Т. Дригус. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 154 с.
78. Ушаков Г.К. Пограничные нервно-психические расстройства. Москва : Медицина, 1987. С. 241–245.
79. Флейвелл Дж. Генетическая психология Жана Пиаже; Пер. с англ. Москва : Просвещение, 1967. 623с.

80. Фрейд З. Психология бессознательного. Москва : Просвещение, 1990. 448 с.
81. Фрейд З. Психопатология обыденной жизни. М., 1925.
82. Фурманов И.А. Агрессивность и ее проявления в детском возрасте. Минск : НИО, 1994. 24 с.
83. Фурманов И.А. Детская агрессивность: психодиагностика и коррекция. Минск : Ильин В.П., 1996. 192 с.
84. Фурманов И.А. Психологические основы диагностики и коррекции нарушений поведения у детей подросткового и юношеского возраста. Минск : НИО, 1997. 198 с.
85. Фурманов И.А., Аладьин А. А., Фурманова Н. В. Психологическая работа с детьми, лишенными родительского попечительства. Книга для психологов. Минск: Тесей, 1999. 224 с.
86. Фурманов И.А. Агрессия и насилие: диагностика, профилактика. Санкт-Петербург : Речь, 2007. 480 с.
87. Фурманов И.А. Психология детей с нарушениями поведения. Пособие для психологов и педагогов. Москва : Гуманит ар. изд. центр ВЛАДОС, 2008. 351 с. (Библиотека психолога). ISBN 978-5-691-01284-6.
88. Фурманов И.А. Психология депривированного ребенка: пособие для психологов и педагогов. Москва : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2009. (Библиотека психолога). ISBN 978-5-691-01312-6.
89. Фурманов И.А. Психолого-педагогическая профилактика семейного неблагополучия : пособие для педагогов и психологов общеобразоват., социально-педагогич. учреждений, учреждений дошк. образования. Минск : Нац. ин-т образования, 2010. 176 с. ISBN 978-985-465-702-8.
90. Фурманов И.А., Аладьин А.А. и др. Отчёт общенационального исследования по оценке ситуации с насилием в отношении детей в Республике Беларусь. Минск : В.И.З.А.ГРУПП, 2010. 156 с.

91. Фурманов И.А., Медведская Е.И., Пархомович В.Б., Аксютин И.В., Аладьин А.А., Даниленко А.В. и др. Психологические проблемы агрессии в социальных отношениях. Брест : БрГУ, 2014. 261 с. ISBN 978-985-555-201-8.
92. Фурманов И. А. и др. Первичная профилактика психосоматических заболеваний с помощью системы психологических технологий. Гомель : ГГУ им. Ф.Скорины, 2015. 221 с.
93. Фурманов И.А Социальная психология агрессии и насилия: профилактика и коррекция. Учебное пособие. Минск : Изд. Центр БГУ., 2016. 401 с.
94. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. Томск : Изд. Том. Ун-та, 1997. 392с.
95. Шибутани Т. Социальная психология. М.,1969.
96. Яворська-Ветрова І.В. Перспективна рефлексія як механізм становлення особистісної ефективності учнів. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*, 2018. № 41. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2018. С. 462–473. DOI10.32626/2227-6246.2018-41.462–473
97. Ядвиршиц Л.А. Преодоление депривации у детей в деятельности педагога. Брянск : БИПКРО, 1997. 54 с.
98. Beetham, N., Sharpe, R. (2013). *Rethinking Pedagogy for a Digital Age. Designing for 21st century learning*. New York: Routledge. 352. DOI:10.4324/9780203078952
99. Blyskun O., Popovych I., Halian O., Bokhonkova Yu., Serbin Yu., Buhaiova N., Yaremchuk V. Research of the Motivational Mental States of Future Bachelors of the Faculty of Physical Education and Sports in the Educational Process. *Revista Inclusiones*. Vol. 7 num 4. 2020. P. 159–178. (WoS).
100. Doğan, U. (2015). Student Engagement, Academic Self-efficacy, and Academic Motivation as Predictors of Academic Performance. *The*

- Anthropologist*. 20(3). 553–561.  
DOI:10.1080/09720073.2015.11891759.
101. Due P., Holstein B. E., Lynch J. et al. Bullying and symptoms among school-aged children: *International comparative cross sectional study in 28 countries*. 2005. Vol. 15 (2). P. 128–132.
102. Gini G., Pozzoli T. Bullied Children and Psychosomatic Problems: A Meta-analysis. *Pediatrics*. 2013. Vol. 132(4). P. 720–729.
103. Iniesta, A.J., López-López, J. A., Corbíl, R.G., Pérez, P.M., & Costa, J.L. C. (2017). Differences in cognitive, motivational and contextual variables between under-achieving, normally-achieving, and over-achieving students: A mixed-effects analysis. *Psicothema*, 29 (4), 533–538. DOI:10.7334/psicothema2016.283
104. Kaya, F., Oğurlu, Ü. (2015). The relationship among self-esteem, intelligence, and academic achievement Benlik saygısı, zekâ ve akademik başarı ilişkisi. *International Journal of Human Sciences*. 12. 951–965. DOI: 10.14687/ijhs.v12i1.3089
105. Nickerson A.B., Mele-Taylor D. Empathetic responsiveness, group norms, and prosocial affiliations in bullying roles. *School Psychology Quarterly*. 2014. Vol. 29(1). P. 99–109.
106. Pronk J., Olthof T. et al. Differential Personality Correlates of Early Adolescents' Bullying-Related Outsider and Defender Behavior Jeroen. *J. of Early Adolescence*. 2015. Vol. 35 (8). P. 1069–1091.
107. Spranger Eduard. *Der geborene Erzieher*; Heidelberg 1958.
108. Spranger Eduard. *Das Gesetz der ungewollten Nebenwirkungen in der Erziehung*; Heidelberg 1962.
109. Spranger Eduard. *Menschenleben und Menschheitsfragen. Gesammelte Rundfunkreden*; München 1963.